

Włoskie złożenia nominalne typu V+N – problemy tłumaczenia na język polski

Słowa klucze: złożenia, derywacja, derywaty odczasownikowe, kolokacje, przekład

Systemy derywacyjne, polski i włoski, pomimo różniących je sposobów formowania słów, często tworzą struktury bardzo regularne, opierające się na wyraźnie określonych i produktywnych wzorcach. W obydwu językach istnieją liczne złożenia zawierające w swojej strukturze elementy zarówno czasownikowe, jak i rzeczownikowe. We współczesnym języku włoskim występuje sporo złożań typu V+N, mających za podstawę czasowniki: *aprire* ('otwierać'), *portare* ('nosić'), *mangiare* ('jeść'), na przykład *apriscatole* ('otwieracz do konserw'), *portapacchi* ('bagażnik'), *mangiafuoco* ('połykacz ognia'). Struktury tego rodzaju są nazwami różnych pojemników (*portasapone* 'mydelniczka'), obiektów i środków czynności (*appendiabiti* 'wieszak', *apribottiglie* 'otwieracz do butelek'), zawodów i wykonawców czynności (*portalettere* 'listonosz', *lavavetri* 'myjący szyby'), pojęć, zjawisk i czynności (*rompicapo* 'łamiągłówka', *batticuore* 'bicie serca')¹.

Struktury złożone różnego pochodzenia były często spotykane w języku staropolskim i niektóre z nich, jako kalki z języków obcych, istnieją do dziś w języku polskim. Ze względu na rozwój polskiego systemu derywacyjnego struktury o modelu V+N są obecnie wykorzystywane w polszczyźnie w dużo mniejszym stopniu. Tłumaczenie struktur włoskich zachodzi już według innych norm słowotwórczych, od wieków utrwalonych w języku polskim, na przykład wł. *apriscatole* – pol. *otwieracz do konserw*. Pomimo braku odpowiedniości strukturalnej polskie ekwiwalenty włoskich złożań przedstawiają się jako regularne derywaty dewerbalne z sufiksem *-acz* lub *-nik* (ze znaczeniem 'narzędzie' lub 'wykonawca czynności', np. pol. *otwieracz* 'narzędzie do otwierania czegoś', pol. *licznik* 'przyrząd służący do wykonywania pomiarów', pol. *połykacz* 'ten, który coś połyka'), którym towarzyszą wyrażenia peryfrastyczne uściślające (pol. *otwieracz do butelek* – wł. *apribottiglie*, pol. *połykacz*

¹ Podane tutaj przykłady zostały zebrane podczas lektoratów języka polskiego na uniwersytecie w Turynie. Do wzbogacenia omawianego zbioru słów posłużyły również słowniki języka włoskiego, m.in. *Vocabolario della lingua italiana* (ZINGARELLI, red., 1941–2016) i *Il Sabatini Coletti. Dizionario della lingua italiana* (SABATINI, COLETTI, 2003–2007). Odpowiadając na pytania studentów dotyczące trudności w tłumaczeniu tego typu struktur, autorka zdecydowała się dokonać ich porównania z ekwiwalentami polskimi i dać synchroniczny opis tego zjawiska. Odnośniki historyczne będą służyły jedynie do objaśnienia sytuacji aktualnej i usprawiedliwienia pewnych procedur tłumaczeniowych bez zagłębiania się w etymologię. Materiał leksykalny zawiera struktury złożone z elementami włoskimi (bez kontaminacji), wybrane kalki z języków obcych, ustabilizowane już w języku włoskim, i niektóre neologizmy utworzone na podstawie analogicznego modelu. Do opisu zostały dodane także pewne struktury archaiczne, ważne dla kultury językowej i pojawiające się, choć z rzadka, w języku współczesnym.

ognia – wł. *mangiafuoco*, pol. *pojemnik na szkło* – wł. *contenitore per il vetro*). Istnieją także ekwiwalenty leksykalne odrzeczownikowe (np. pol. *mydelniczka* – wł. *portasapone*) i ekwiwalenty odczasownikowe (np. pol. *dźwig* – wł. *montacarichi*), które nie odzwierciedlają struktury derywatu włoskiego. Język włoski w dalszym ciągu produkuje struktury odczasownikowe tego typu, wzorując się na słowach już istniejących. Dla niektórych z nich trudno jest znaleźć polski odpowiednik. Często ograniczenia semantyczne, brak przedmiotu w rzeczywistości pozajęzykowej lub różnice kulturowe uniemożliwiają tłumaczenie na język polski za pomocą środków regularnych i ogólnie przyjętych.

Na wstępie rozważań postaram się uporządkować wybrane złożenia nominalne typu V+N obecne we współczesnym języku włoskim według ich znaczenia i typu strukturalnego. Następnym krokiem opisu będzie wskazanie odpowiadających im struktur polskich, reguł derywacyjnych i motywów ich ewentualnej nieprzekładalności.

Rzeczowniki włoskie, o których mowa, prezentują się jako złożenia i jako takie realizują nowe znaczenia w stosunku do elementów składowych (SCALISE, BISETTO, 2008: 117–143). Na tej podstawie możemy wydzielić kilka grup znaczeniowych.

I. Złożone derywaty włoskie mogą oznaczać nazwy różnych pojemników, segregatorów, zbiorników. Elementem produktywnym w tej grupie jest czasownik *portare* ‘nosić, zawierać’:

wł. <i>portabagagli</i>	pol. <i>bagażnik</i> ,
wł. <i>portapacchi</i>	pol. <i>bagażnik</i> , <i>półka</i> (sztywna półka w pociągu przeznaczona na bagaże),
wł. <i>portadischi</i>	pol. <i>pojemnik na CD</i> ,
wł. <i>portafogli</i>	pol. <i>portfel</i> (z fr. <i>portefeuille</i>),
wł. <i>portamonete</i>	pol. <i>portmonetka</i> (z fr. <i>porte-monnaie</i>),
wł. <i>portasapone</i>	pol. <i>mydelniczka</i> .

Zarówno w języku polskim, jak i włoskim można zauważyć znaczną liczbę kalk, od dawna zadomowionych w obydwu językach. Przeciętni użytkownicy nie traktują już ich jako słów obcych.

II. Druga grupa zawiera nazwy obiektów i środków czynności. Elementy składowe tych struktur prezentują różnorodność w doborze komponentów zarówno werbalnych, jak i nominalnych:

wł. <i>attaccapanni</i>	pol. <i>wieszak</i> ,
wł. <i>spaventapasseri</i>	pol. <i>strach na wróble</i> ,
wł. <i>passamontagna</i>	pol. <i>kominiarka</i> ,
wł. <i>prendisole</i>	pol. <i>opalacz</i> , <i>kostium plażowy</i> ,
wł. <i>contascatti</i>	pol. <i>licznik</i> ,
wł. <i>portachiave</i>	pol. <i>breloczek do kluczy</i> ,
wł. <i>montacarichi</i>	pol. <i>dźwig</i> , <i>wyciąg</i> , <i>winda</i> ,
wł. <i>cavatappi</i>	pol. <i>korkociąg</i> (z fr. <i>tirebouchon</i>),
wł. <i>apriscatole</i>	pol. <i>otwieracz do konserw</i> ,
wł. <i>apribottiglie</i>	pol. <i>otwieracz do butelek</i> ,

wł. <i>segnalibro</i>	pol. <i>zakładka</i> ,
wł. <i>tagliaerba</i>	pol. <i>kosiarka, maszyna do koszenia trawy</i> ,
wł. <i>scolapasta</i>	pol. <i>cedzak, durszlak</i> ,
wł. <i>rompighiaccio</i>	pol. <i>lodołamacz</i> ,
wł. <i>grattacielo</i>	pol. <i>drapacz chmur, wieżowiec</i> .

III. W tej grupie znajdziemy liczne struktury, złożone z części werbalnej i nominalnej, o znaczeniu 'nazwy osób i wykonawców czynności' (GROSSMANN, RAINER, 2004: 45):

wł. <i>portavoce</i>	pol. <i>rzecznik</i> ,
wł. <i>portalettere</i>	pol. <i>listonosz</i> (z niem. <i>Briefträger</i>), <i>doręczyciel</i> ,
wł. <i>portabagagli</i>	pol. <i>bagażowy</i> ,
wł. <i>rompiscatole</i>	pol. <i>męczydusza</i> (struktura używana w sensie metaforycznym),
wł. <i>mangiafuoco</i>	pol. <i>połykacz ognia</i> ,
wł. <i>spazzacamino</i>	pol. <i>kominiarz</i> ² .

IV. Czwarta grupa, mniej liczna, zawiera rzeczowniki abstrakcyjne, nazwy pojęć i zjawisk, na przykład:

wł. <i>rompicapo</i>	pol. <i>łamigłóвка</i> (rozumiana jako proces myślowy, problem do rozwiązania),
wł. <i>batticuore</i>	pol. <i>bicie serca</i> ,
wł. <i>baciamano</i>	pol. <i>całowanie ręki, pocałunek w rękę</i> .

W tłumaczeniu przywołanych złożzeń włoskich mogą występować się różne odpowiedniki polskie. Poniżej prezentuję formalne typy ekwiwalentów polskich, uporządkowane ze względu na ich budowę słowotwórczą i strukturę leksykalno-syntaktyczną.

A. Derywaty

A.1. Derywaty proste:

- derywaty odczasownikowe (które nie realizują nominalnego komponentu złożenia) z sufixami *-ak*, *-acz*, *-nik*, *-arka* jako nazwy zarówno osób, jak i obiektów oraz środków czynności, na przykład *wieszak* (wł. *appendiabiti*), *otwieracz* (wł. 'uno strumento per aprire qualcosa'), *licznik* (wł. *contatore*), *rzecznik* (wł. *portavoce*), *zmywarka* (wł. *lavastoviglie*);
- derywaty odrzeczownikowe (rzeczowniki lub przymiotniki), które odpowiadają komponentowi nominalnemu ze złożenia włoskiego z pominięciem elementu czasownikowego, na przykład pol. *mydelniczka* – wł. *portasapone*, pol. *papierośnica* – wł. *portasigarette*, pol. *popielniczka* – wł. *portacenera* (*posacenera*), pol. *puderniczka* – wł. *portacipria*. W tej grupie znajdują się również nazwy wykonawców czynności, na przykład pol. *bagażowy* – wł. *portabagagli*. Są to derywaty relacyjne, w których zwraca uwagę związek agensa, wskazanego głównie przez sufix *-arz*, z przedmiotem, z jakim ma on do czynienia, ale

² Przytoczone tutaj złożenia włoskie mają charakter egzocentryczny. Polskie ekwiwalenty utworzone za pomocą rozmaitych reguł derywacyjnych, wyłączając kalki, często nie odzwierciedlają budowy odpowiadających im złożzeń włoskich. Por. RENZI, SALVI, CARDINALETTI, red., 1991: 498–502.

związek ten nie jest doprecyzowany. Znaczenie leksykalne polskich derywatów w tym wypadku nie opiera się na znaczeniu strukturalnym: *kominiarz* to osoba, która czyści kominy, *węglarz* to ten, kto przywozi węgiel, *śmieciarz* to człowiek, który zajmuje się zbiórka śmieci, a *sportowiec* to ten, który uprawia sport, jednak czasowniki *czyścić*, *wozić*, *zbierać*, *uprawiać* nie znajdują się w strukturze tych słów. Złożenia włoskie są więc precyzyjniejsze, ich struktura opisuje relację między agensem i przedmiotem za pomocą zawartego w nich predykatu: *spazzacamino* 'ten, który czyści kominy', *portacarbone* 'ten, który wozi węgiel', *portavoce* 'ten, kto jest »nośnikiem« opinii' itd. To samo można powiedzieć o rzeczownikach z sufiksem *-niczka*;

- c) derywaty utworzone ze składników rodzimych nieprzystające do modelu leksykalno-strukturalnego złożenia włoskiego: pol. *doręczyciel* – wł. *portalettere*³, pol. *wieżowiec* – wł. *grattacielo*; przykłady te świadczą o tendencji do unikania kalk z języków obcych we współczesnym języku polskim, szczególnie w użyciu metaforycznym (TABAKOWSKA, 2002: 25–34), i zastępowania ich derywatami motywowanymi przez leksemę pochodzenia słowiańskiego;
- d) odczasownikowy derywat paradygmacyjny: pol. *dźwig*, *wyciąg* – wł. *montacarichi*.

A.2. Derywaty złożone:

- a) złożenia zawierające element werbalny i nominalny, które odpowiadają strukturze włoskiej, czasami jednak z odwróceniem porządku komponentów (N+V): pol. *korkociąg* – wł. *cavatappi*, pol. *śrubokręt* – wł. *cacciavite*, pol. *listonosz* – wł. *portalettere*; w tej grupie, jak zaznaczono wcześniej, występują liczne kalki z innych języków;
- b) złożenia zawierające element werbalny i nominalny bez odpowiedniości leksykalnej, na przykład pol. *męczydusza* – wł. *rompiscatole*.

B. Wyrażenia peryfrastyczne:

- a) derywaty odczasownikowe z towarzyszącym im uzupełnieniem: pol. *otwieracz do konserw* – wł. *apriscatole*, pol. *drapacz chmur* – wł. *grattacielo*, pol. *bicie serca* – wł. *baticuore*, pol. *całowanie rąk* – wł. *baciamano*; na określenie nazw zjawisk często używa się nazw czynności w formie rzeczownika odczasownikowego z określającą go formą dopełniacza;

---

³ W polskim języku współczesnym istnieją synonimy słowa *listonosz* (wł. *portalettere*), m.in. *doręczyciel*, słowo bardzo polecane w latach 60. W 2005 roku Ministerstwo Gospodarki i Pracy wprowadziło poprawkę do ustawy odnoszącej się do zmian nazw zawodów, według której należało dostosować ich klasyfikację do nazewnictwa w innych aktach prawnych. W związku z tym zalecono powrót do poprzednio używanego słowa *listonosz*. Dyskusja na ten temat, która miała miejsce na łamach „Gazety Wyborczej” w styczniu 2005 roku (por. m.in. artykuły Moniki Lamęckiej-Pastawskiej: *Doręczyciel – to brzmi... nieaktualnie* (6 stycznia), *Wracamy do normalności* (10 stycznia) i *List od listonosza* (14 stycznia)), jest przykładem zderzenia się uzusu społecznego i zalecanych norm językowych. Oprócz wspomnianej poprawki do ustawy Ministerstwa Gospodarki i Pracy nie należy zapominać o wielokrotnie nowelizowanej Ustawie o języku polskim z 7 października 1999 roku. Normy są uaktualniane w momentach, w których w języku zachodzą istotne zmiany odpowiadające przemianom rzeczywistości; stanowią doprecyzowanie przepisów, jak w przypadku pogodzenia elektronicznych form przekazu informacji z koniecznością identyfikacji i nazywania tradycyjnych metod pracy.

- b) ekwiwalenty różniące się strukturalnie od złożenia włoskiego, na przykład pol. *maszyna do mycia naczyń*⁴ – wł. *lavastoviglie*, pol. *strach na wróble* – wł. *spaventapasseri*;
- c) wyrażenia peryfrastyczne z użyciem słów o znaczeniu ogólnym, jak *futerał*, *półka*, *pudełko*, *szafka*, *pojemnik* itp.;
- d) ekwiwalenty opisowe, na przykład wł. *guastafeste* – pol. ‘ktoś, kto przynosi pecha, psuje zabawę’.

Niektóre z przytoczonych przykładów włoskich są homonimami, jak na przykład *portabagagli*, co powoduje powstanie większej liczby ekwiwalentów różniących się znaczeniem. W przypadku słów *lavastoviglie* czy *grattacielo* język polski oferuje więcej niż jeden odpowiednik.

Kompetencja językowa pomaga w tworzeniu słów, ale środki pozostające do dyspozycji często nie wystarczają do nadania nazwy jakiemuś przedmiotowi lub zjawisku do tej pory nieznanemu. Przedmiot nazywający się po włosku *portadischi* może mieć różne formy i może być wykonany z kartonu, plastiku, materiału itd. Element czasownikowy *porta-* (pol. *nosi*) w tym typie złożenia nie precyzuje tego, ale nabiera ogólnego znaczenia ‘pojemnik’. W języku polskim istnieją różne derywaty dewerbalne od czasownika *nosić*, które mogłyby wystąpić w tej funkcji, na przykład *nośnik* i *nosiciel*, a także *nosidło*, *nosze*. Wskazują one jednak raczej na środek służący do transportu czegoś, a nie pojemnik o jakiejś konkretnej zawartości, a poza tym używa się ich w innych połączeniach i kontekstach, także w znaczeniu metaforycznym, na przykład *nośnik danych* (wł. *supporto di memoria*), *nosiciel chorób* (wł. *portatore di malattie*). Istnieje wiele sposobów tłumaczenia na język polski słowa *portadischi* i każdy z nich daje precyzyjny opis tego przedmiotu. W tym celu są używane formacje już funkcjonujące w języku polskim, ale przypisuje się im charakterystyki nowego przedmiotu: *etui kieszonkowe* (wł. *etui portabile*), *pojemnik na płyty* (wł. *contenitore per cd*), *pudełko na CD* (wł. *scatola per cd*), *klaser na płyty* (wł. *raccoglitore per cd*), *pokrowiec na CD* (wł. *fodera per cd*), *stojak na CD – plastikowy, przezroczysty, metalowy* (wł. *scafale per cd di plastica, trasparente, di metallo*), *torba na CD* (wł. *borsa per cd*), *pudełko schodkowe/szufladkowe* (wł. *scatola a cassette*), *segregator na CD* (wł. *cartella per cd*), nie mówiąc już o licznych rodzajach tego przedmiotu obecnych na rynku, które noszą imię lub nazwisko producenta i dystrybutora, jak na przykład *pudełko Leitz Click & Store na CD*. W tych przypadkach tłumaczenie nie zachodzi w odniesieniu do jednostki językowej, ale w relacji do rzeczywistości pozajęzykowej. Po identyfikacji przedmiotu przystępuje się do szukania ekwiwalentu funkcjonalnego w języku docelowym. Tak właśnie słowo włoskie *portaerei* zostało przetłumaczone na język polski jako *lotniskowiec* (derywat od rzeczownika *lotnisko* z sufiksem *-owiec*), rodzaj ruchomego lotniska – struktura nieprzystająca do formacji włoskiej.

Jak widać z przytoczonych przykładów, tłumaczenie włoskich struktur może być dokonane w różny sposób. Złożenia włoskie, pomimo ich przynależności do kategorii nominalnej,

⁴ Wyrażenie *maszyna do mycia naczyń* coraz częściej we współczesnym języku polskim jest zastępowane prostym derywatem odczasownikowym *zmywarka*, niemniej jednak występuje ono w tekstach oficjalnych, głównie technicznych, w jakich rozróżnia się i klasyfikuje tego typu urządzenia. Z tego powodu autorka zdecydowała się pozostawić obydwie przykłady.

mogą być interpretowane także jako strukturalne realizacje pewnych kolokacji (JEŹEK, 2005: 178–180). Kombinacje słów podlegają ograniczeniom leksykalnym, dlatego wybór danego słowa (kolokat) do wyrażenia określonego znaczenia jest uwarunkowany przez drugie słowo (bazę), do którego to znaczenie się odnosi⁵. Elisabetta Jeżek zauważa, że:

Zjawisko kolokacji jest interesujące z punktu widzenia językoznawczego, ponieważ języki różnią się w wyborze kolokatów [...] Różnice te nie powinny nas dziwić, szczególnie w przypadku kolokacji w użyciach metaforycznych [...], użycie przenośne jest wynikiem zastosowania metafory, która może opierać się na innych skojarzeniach⁶ [tłum. – I.P.].

JEŹEK, 2005: 180

Biorąc pod uwagę ograniczenia leksykalne, włoska kolokacja *lavare vetri* powinna odpowiadać polskiemu zestawieniu *myć szyby*, ale formacja *lavavetri* (ze względu na brak derywatu *myciel) została przetłumaczona za pomocą kolokacji *czyściciel szyb*. W związku z tym *czyściciel* (wł. *pulitore*), derywat od czasownika *czyścić* (wł. *pulire*) przedstawia się jako nazwa zajęcia prowizorycznego i z powodu ograniczeń leksykalnych (w języku polskim szyby raczej *się myje*, a nie *czyści*) wydaje się ona nieco wymuszona i sztuczna (GRZEGORCZYKOWA, 1998: 28)⁷. Włoskie złożenie *spazzacamino* przetłumaczone dosłownie powinno brzmieć **zamiatacz kominów*. Na gruncie języka polskiego znaleziono inne rozwiązanie: derywat relacyjny od rzeczownika *kominiarz* bez użycia możliwych czasowników *zamiatać*, *czyścić*, *myć* (wł. *spazzare*, *pulire*, *lavare*).

Również metaforyczne użycie kolokacji uniemożliwia niejednokrotnie ich tłumaczenie za pomocą tych samych komponentów, jak na przykład polskie złożenie *dusigrasz* lub włoskie *rompiscatole*. Tłumaczenie złożzeń bywa utrudnione także z powodu wieloznaczności komponentu kolokacyjnego, jaki występuje w złożeniach włoskich z czasownikiem *portare*, który może być nośnikiem różnych znaczeń: ‘podtrzymać’, ‘zbierać’, ‘upowszechniać’ itd.; jednoznaczność komponentu pozwala na precyzyjniejsze przekazanie znaczenia.

Formacje złożone z elementu czasownikowego i części nominalnej, jak zostało wspomniane na wstępie, funkcjonują od dawna w obydwu językach. W języku polskim struktury te są przeważnie archaiczne, stylistycznie nacechowane, często żartobliwe, jak na przykład

⁵ „Una combinazione di parole è soggetta a una restrizione lessicale, per cui la scelta di una specifica parola (il collocato) per esprimere un determinato significato, è condizionata da una seconda parola (la base) alla quale questo significato è riferito” (JEŹEK, 2005: 178–180).

⁶ „Il fenomeno della collocazione è interessante dal punto di vista interlinguistico, poiché le lingue presentano numerose differenze nella scelta dei termini collocati [...]. Queste differenze non devono stupirci, specialmente nel caso delle collocazioni che danno luogo a usi figurativi [...], l’uso figurativo è frutto dell’applicazione di una metafora che può poggiare su similitudini diverse” (JEŹEK, 2005: 180).

⁷ W języku polskim czasownik *myć* (wł. *lavare*) jest używany, kiedy jego dopełnienie (kolokat) wskazuje przedmiot twardy, czasownik *prac* (wł. *lavare* – bez zmian) pojawia się w kolokacjach z rzeczownikami wskazującymi przedmioty miękkie. Czasownik *czyścić* (wł. *pulire*) odnosi się do akcji bardziej złożonych i łączy się z pewnymi określonymi rzeczownikami, np. *czyścić buty* (wł. *pulire le scarpe*). W języku polskim istnieje słowo *pućbut* (wł. *lustrascarpe*) na określenie zanikającego i prowizorycznego zajęcia, które nie jest stałą pracą.

gasiświeczka – osoba, która gasiła świece w kościele (lub specjalnie do tego przeznaczony instrument), *gryziپیórek* – ironicznie o niewiele wartym urzędniku lub pisarzu (GRZEGORCZYKOWA, 1979: 60–61). Rzeczownik w tych złożeniach wskazuje na przedmiot poddany akcji wyrażonej przez komponent werbalny. Ten typ struktur, choć w większości były to kalki z języków obcych, istniał w języku staropolskim. Stare imiona słowiańskie typu *Chwalibóg*, *Bronisław*, *Kazimir*, *Gościrad*, albo nazwy herbów szlacheckich, jak *Zerwikaptur*, *Podbipięta*, świadczą o tym, że złożenia tego typu były bardzo rozpowszechnione (KLEMENSIEWICZ, 1974: 117). Złożenia utworzone na bazie grecko-łacińskiej, typu *krwiopijca*, *wodolejca* czy *piwowar*, uformowane jednak z leksemów i formantów pochodzenia słowiańskiego, wzbogacały język polski. Były one używane w epoce odrodzenia, baroku i oświecenia głównie w celach stylistycznych (ROSPOND, 1973: 170–182). Od drugiej połowy XVI wieku struktury te ustąpiły miejsca derywatom rzeczownikowym lub odczasownikowym, tworzonym według nowych norm derywacyjnych. Stabilizację systemu słowotwórczego widać w obecności, coraz bardziej zauważalnej, struktur złożonych z dwóch komponentów: tematu słowotwórczego i formantu, który wskazuje przynależność do klasy przedmiotów o tych samych cechach. Słowa *golibroda* (wł. *barbiere*), *bawidamek* (wł. *donnaioło*), *dusigrosz* (wł. *avaro*) praktycznie wyszły z użycia, tak jak niektóre złożenia z komponentem nominalnym na pierwszym miejscu: *dobroczyńca*, *złoczyńca*, *krwiopijca*, przystające do form włoskich *benefattore*, *malfattore*, *sanguisuga* z punktu widzenia zarówno semantycznego, jak i strukturalnego. W języku polskim komponent nominalny mógł zachowywać rodzaj gramatyczny jednostki leksykalnej lub zawierać sufiks słowotwórczy, jak na przykład w słowie *bawidamek* (wł. *donnaioło*), czy *bajkopisarz* (wł. *scrittore delle favole*) z interfiksem *-o-*. Te archaizmy, choć dość rzadko, występują w dalszym ciągu we współczesnym języku polskim.

Mogą się również pojawić problemy z tłumaczeniem legendarnych imion, jak *Waligóra* czy *Wyrwidąb*, albo nazw starych zawodów i zajęć, jak *nosiwoda* i *woziwoda* (także ze względu na odmienną interpretację czasowników ruchu). Znaczenie tych złożzeń jest ściśle związane z rzeczywistością pozajęzykową, życiem codziennym, wierzeniami ludowymi i tradycjami zarejestrowanymi w opowiadaniach i legendach. To samo można powiedzieć o słowie *dusigrosz* (wł. *avaro*), które z powodu odniesienia do rzeczywistości pozajęzykowej i metaforycznego użycia nie znajdzie włoskiego ekwiwalentu przystającego pod względem leksykalnym.

Ciekawość wzbudzają włoskie słowa *strozzapreti* i *strangolapreti* ('krtuszący, duszący księdza'). Szczególna nazwa włoskiego makaronu odsyła nas do regionu Emilia-Romania i do legendy ludowej, według której kobiety przygotowywały posiłki dla duchownych z miejscowych parafii. Silny antyklerykalizm mężów i większości mieszkańców wyrażał się w złośliwej nazwie posiłku. Podobnie jest z tokańską, żartobliwą nazwą smacznych ciasteczek *addormentasuocere* (dosłownie: 'usypiające teściową'). Fakty pozajęzykowe i tradycje wyjaśniają znaczenie tych złożzeń, ale pozostają one nieprzetłumaczalne.

Wiele złożzeń włoskich zostało utworzonych na bazie kolokacji, to jest możliwych związków syntagmatycznych. Ich powstanie może tłumaczyć wysoka frekwencja w języku, a także częste pojawianie się danego zjawiska w rzeczywistości. Nazwy osób, jak *lavavetri* czy *portaborse*, funkcjonują w języku włoskim, bo we Włoszech przebywają emigranci, którzy myją szyby samochodów na skrzyżowaniach; spotyka się również osoby usługujące ministrom za marne wynagrodzenie (dosłownie: 'noszący teczkę'). Także w tych przypad-

kach z trudnością znajdujemy polskie ekwiwalenty bez zabarwienia stylistycznego. Słowo *lavavetri* (występujące także w tytule włoskiego filmu⁸) zostało przetłumaczone, niezbyt zręcznie, na język polski jako *czyściciele szyb*. Nazwa sezonowego zajęcia nie utrzymała się w języku polskim. Słowo *portaborse* musi być przetłumaczone za pomocą ekwiwalentu z wyjaśnieniem (HEJWOWSKI, 2006: 82). Złożenie *strozzapreti* jako wyrażenie metaforyczne na określenie antyklerykalizmu jakiejś osoby nie znajduje w języku polskim odpowiednika przystającego z punktu widzenia leksykalno-strukturalnego. Odpowiednik polski włoskiego rzeczownika *passamontagna* – *kominiarka* nie odzwierciedla ani modelu strukturalnego, ani jego etymologii.

Złożenie *guastafeste* w języku polskim odpowiada wyrażeniu ‘ktoś, kto zepsuł nam zabawę’ albo ‘ktoś, kto przynosi pecha’, więc obecność takiej osoby w towarzystwie jest niepożądana. Opisany fakt bywa jednak sporadyczny, okazjonalny, więc nie ma powodu do tworzenia nazwy, odnoszącej się do stałych cech osobowych. W tych przypadkach słowniki jednojęzyczne i słowniki synonimów są nieocenioną pomocą w zrozumieniu znaczenia i znalezienia ekwiwalentu o odpowiednim zabarwieniu stylistycznym.

Można by przytoczyć wiele podobnych i ciekawych przykładów nominalnych złożzeń włoskich, których tłumaczenie sprawia sporo trudności, a także takich, które można przetłumaczyć, opierając się na logice reguł gramatycznych. W języku polskim obserwuje się tendencję do rezygnowania z kopiowania obcych modeli na rzecz obowiązujących polskich norm derywacyjnych. Co więcej, proponuje się rozwiązania rodzime w celu wyeliminowania kalk (np. *doręczyciel* czy *wieżowiec*), choć czasem, jak w przypadku słowa *listonosz*, robi się krok do tyłu. Nie wszystkie złożenia, o których była tu mowa, notowane są w słownikach dwujęzycznych. Czynniki pozajęzykowe i ograniczenia semantyczne mogą nie tylko utrudniać tłumaczenie, lecz także czasem wręcz je uniemożliwiać. W takim wypadku należy szukać rozwiązania w ekwiwalencie opisowym. Poruszony przeze mnie temat jest złożony, historia splata się bowiem z terażniejszością. Podczas tłumaczenia może być pomocna wiedza o pochodzeniu słowa, nie należy jednak zapominać o ciągłym rozwoju i ewolucji środków językowych, często zależnych od przepisów normatywnych.

Słowniki

ZINGARELLI N., red., 1941–2016: *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna.

SABATINI F., COLETTI V., 2003–2007: *Dizionario della lingua italiana*. Milano.

Literatura

GROSSMANN M., RAINER F., 2004: *La formazione delle parole in italiano*. Tübingen.

GRZEGORCZYKOWA R., 1979: *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Warszawa.

---

⁸ *La ballata dei lavavetri* to tytuł włoskiego filmu z 1998 roku, w którym reżyser Peter del Monte opowiada historię polskich emigrantów myjących szyby samochodów na ulicach włoskich miast. Polski tytuł filmu brzmi *Czyściciele szyb*.

- GRZEGORCZYKOWA R., 1998: *Langues et conceptualisations du monde*. In: BARTOL-JASIŃSKA D., ed.: *Langues et peuples d'Europe centrale et orientale dans la culture française*. Michigan, s. 27–37.
- HEJWOWSKI K., 2006: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- JEŹEK E., 2005: *Lessico. Classi di parole, strutture, combinazioni*. Bologna.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1974: *Historia języka polskiego*. Warszawa.
- RENZI L., SALVI G., CARDINALETTI A., red.: 1991: *Grande grammatica italiana di consultazione*. Bologna.
- ROSPOND S., 1973: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa.
- SCALISE S., BISETTO A., 2008: *La struttura delle parole*. Bologna.
- TABAKOWSKA E., 2002: *Bariery kulturowe są zbudowane z gramatyki*. W: LEWICKI R., red.: *Przekład – język – kultura*. Lublin, s. 25–34.

Irena Putka

Italian V+N Compounds and Their Translation into Polish

Summary

The focus of the article is on the structural and semantic analysis of Italian V+N compounds and on their translation into Polish. These structures indicate the agents, objects, containers, notions and phenomena. In Polish, they resemble the Italian formations in terms of structure and derivation or they show regularity in translation according to Polish derivational norms. The Polish equivalents manifest themselves as regular deverbal or denominal derivatives with a suffix or as periphrastic expressions. In the case of some new compounds of that type, created on the basis of linguistic competence and existing models, it is not always easy to find an equivalent, despite functional rules of word formation. Semantic restrictions and cultural differences are often the reason for their untranslatability.

Key words: compounds, derivation, deverbal derivative, collocation, translation